

Grammatica Turcico-Latina'da İsim

Nouns in Grammatica Turcico Latina

Nurdan BESLİ
Yaşar TOKAY

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
Eski Türk Dili Anabilim Dalı, Ankara,
Türkiye

Division of Old Turkic Language,
Ankara Yıldırım Beyazıt University,
Faculty of Humanities and Social
Sciences, Ankara, Turkey

ÖZ

Tarih sahnesinde siyasi üstünlüğünü kanıtlayan Osmanlı Devleti, diğer milletlerin yoğun ilgisini çekmiş, güç ve iktidarı elinde bulunduran bu devletle yakın ilişkiler kurabilme gayretlerini arttırmıştır. Osmanlı Devleti'nin siyasi gelişimine mukabil devlet dili olan Osmanlı Türkçesi de büyük merak uyandırmış böylelikle Türk dili prestijli bir dil haline gelmiştir. Bu dönemde Türk dilinin öğrenilebilmesi için yurt dışında okullar açılmış ve bu dili anlatan pek çok eser vücuda getirilmiştir. 1666 yılında Albert Bobowski (nâmi-ı diger Ali Ufkî Bey) tarafından ele alınan Grammatica Turcico Latina da Avrupalılara Türkçeyi öğretebilmek amacıyla yazılmıştır. Gramer çalışmasına gelene kadar pek çok eser çeviren, musiki eserleri yayınlayan ve sarayda çevirmenlik görevi ile vazifelendirilen Ali Ufkî Bey, kendinden sonraki araştırmacıları da etkilemiş, bir döneme damgasını vuran Meninski'ye hocalık etmiş ve onun takdir toplayan eseri, Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae'da kaynak olarak zikredilmiştir. Grammatica Turcico Latina adını verdiği eserinde yoğun cümle örnekleriyle Türkçeyi öğretmeye çalışmasının yanı sıra, verdiği gramer bilgileriyle dönemini ve sonrasını aydınlatılabilecek pek çok önemli bilgiyi de kaydetmiştir. 3 ana bölümden oluşturduğu eserini fiiller (de verbo), isimler (de nomen), ve cümle (syntaxis) başlıklarıyla sınıflandırmıştır. Sıfat, zarf, bağlaç, edat vb. sözcük türlerini isim konu başlığı altında değerlendiren Ali Ufkî, isimler konusunu ayrıca yedi kategoride değerlendirmiştir. Yaptığı sınıflandırma ile kendinden sonraki araştırmacılara örnek olan, pek çok yabancıya Türkçeyi öğreten ve Türkçenin XVII. yüzyılına ışık tutan Ali Ufkî Bey'in eseri kıymetli bir dil yadığıdır.

Anahtar Kelimeler: XVII. yy. Osmanlı Türkçesi, Ali Ufkî Bey, Grammatica Turcico Latina, İsim

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which proved its political superiority on the stage of history, attracted the intense interest of other nations and increased its efforts to establish close relations with this state, which held power and power. In response to the political development of the Ottoman Empire, Ottoman Turkish, which was the state language, aroused great interest, so the Turkish language became a prestigious language. In this period, schools were opened abroad in order to learn the Turkish language and many works describing this language were created. *Grammatica Turcico Latina*, which was handled by Albert Bobowski (Ali Ufkî Bey) in 1666, was also written in order to teach Turkish to Europeans. Ali Ufkî Bey, who translated many works, published musical works, and was assigned as a translator in the palace until he came to grammar studies, also influenced the researchers after him, taught Meninski, who left his mark on a period, and his highly appreciated work. It is cited as a source in Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae. In his work called *Grammatica Turcico Latina*, besides trying to teach Turkish with intense sentence examples, he also recorded many important information that could illuminate his period and the next with the grammatical information he gave. He classified his work, which was composed of 3 main parts, with the titles of verbs (de verbo), nouns (de nomen), and sentences (syntaxis). Adjective, adverb, conjunction, preposition etc. Ali Ufkî, who evaluated the word types under the title of noun, also evaluated the subject of nouns in seven categories. With his classification, he set an example for later researchers, taught Turkish to many foreigners, and learned Turkish in the XVII century. The work of Ali Ufkî Bey, which sheds light on the 17th century, is a valuable language heirloom.

Keywords: XVII. Century Ottoman Turkish, Ali Ufkî Bey, Grammatica Turcico Latina, Nouns

Giriş

Osmanlı Devleti'nin topraklarını genişletmesiyle birlikte iktidarı pekişmiş, egemen olunan topraklarda ve devletin genişlemeyi sürdürdüğü coğrafyalarda devletle yakın ilişkiler kurabilmek, ondan istifade edebilmek gibi amaçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Avrupa içlerine yayılımını sürdüren Osmanlı, fethettiği topraklarda büyük bir ilgi uyandırmış ve diğer milletlerce Osmanlı'nın dili öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Dilaçar'ın da belirttiği gibi "Osmanlı devletinin Avrupa'nın içlerine doğru genişlemesi, denizlerde egemen oluşu ve Fatih'lerin, Yavuz'ların, Kanuni'lerin görkemi, Türk dilinin tanınmasına öncelik sağlamış Paris'te "Dil Oğlanları" okulunun açılmasında Türkçe öğrenimi için duyulan gereksinim büyük rol oynamıştır (Dilaçar, 1970, s. 199). Osmanlı döneminde kullanılan bu dil, "Osmanlı Türkçesi" olarak adlandırılan XIII.-XX. yüzyıllar arasında kullanılan yazı dilidir. Dilin gelişim sürecine bakıldığında, Oğuz Türklerinin Anadolu'da geliştirdikleri yazı dilinin ayrıldığı üç dönemden ikincisi olarak kabul edilmektedir. Oğuz boylarının konuşma diline dayanan ve "Eski Osmanlıca", "Eski Türkiye Türkçesi" ve "Eski Anadolu Türkçesi" gibi farklı adlarla anılan dönemi takip ederek gelişen Osmanlı Türkçesi, bilhassa XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yani İstanbul'un fethiyle birlikte bu kentin yeni bir bilim, kültür ve uygarlık merkezi hâline gelmesiyle gelişimini sürdürmüş yazı dilidir (Tulum, 2014, s. 3).

Osmanlı Türkçesinin genel olarak klasik hâle geldiği dönem, XV. asrın sonrasından XVII. asrın başlarına kadar devam eden bir süreci kapsar. Osmanlı Türkçesinin klasikleşmesiyle siyasi gelişmelerin paralel

Geliş Tarihi/Received: 26.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 17.02.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Nurdan BESLİ
E-posta: dr.nurdanbesli@gmail.com

Atf: Besli, N., & Tokay, Y. (2022). Grammatica Turcico-Latina'da İsim. *Journal of Literature and Humanities*, 68, 74-85.

Cite this article: Besli, N., & Tokay, Y. (2022). Nouns in Grammatica Turcico Latina. *Journal of Literature and Humanities*, 68, 74-85.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

gittiğini de unutmamak gerekir. İstanbul'un fethiyle dünya, yeni bir siyasî görünüm kazanmıştır. Türklerin giderek kuvvetlenmesinin yanı sıra Türk dili, gelenekleri, örfleri, yaşam tarzları Batılılar-Avrupalılar tarafından dikkatle takip edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin siyasî zirvesini yaşadığı çağlarda, Batılı-Avrupalı ülkelerin ilişki kurma çabaları hat safhaya çıkmıştır. Bu dönemlerde Osmanlı Devleti, çok sayıda Batılı elçiyi topraklarına kabul etmiş ve siyasî ilişkilerin temeli atılmıştır. Osmanlı Türkçesinin ilk sözlük-gramerleri de genel olarak bahsedilen Batılı elçilerin çabaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Siyasî elçilik görevlerinin yanı sıra bazı savaş esirleri ve seyyahlar da bu alana katkıda bulunmuşlardır. Türkçe sözlük-gramer yazma konusunun önde gelenleri olarak İstanbul'daki Floransa elçisinin sekreteri *Filippo Argenti*, Messinalı İtalyan Papazı *Pietro Ferraguto*, Saksonyalı bir entelektüel olan *Megiser*, Bolognalı bir seyyah olan Montalbano ve Meninski gibi önemli entelektüeller gösterilebilir. Aynı zamanda bu dönemde savaş esiri olarak Batı'dan İstanbul'a getirilen ve zaman içerisinde devlet kademelerinde görevler verilen isimler olduğu da bilinmektedir. Bunlardan biri olan Albert Bobowski, nam-ı diğer Ali Ufkî Bey, Türk diline yıllarca hizmet etmiş ve yabancılara Türkçe öğretmek için -bu çalışmaya da konu olan- *Grammatica Turcico-Latina* adlı eseri meydana getirmiştir. Yazdığı gramer kitabı dışında kutsal kitap tercümeleri ve müziğe dair çalışmalarıyla Ali Ufkî, Avrupalılara yol gösterici eserler kaleme almıştır.

Batılı kaynaklarında *Albert Bobowski* veya *Alberti Bobovius* olarak anılan ve asıl adı Wojciech Bobowski olan Ali Ufkî Bey, XVII. yüzyılda Orta Avrupa'nın Galiçya bölgesinde kalan, bugünkü Ukrayna sınırları içinde yer alan Lviv/Lwow şehrinde doğmuştur. Osmanlı Devleti'nin yoğun diplomatik ve ticari ilişkiler içinde bulunduğu Polonya, oryantalist izlerin tesiriyle Osmanlı hayat tarzı ve tavırlarının etkisinde kalmış bir coğrafyadır. Osmanlı topraklarına gelip giden, böylelikle de Türkçeye, İslam dini ve sanatına ilgi duymuş pek çok insan yetiştirmiş bu coğrafyada, Kral Sobieski başta olmak üzere pek çok soylunun Türkçeye vâkıf olduğu bilinmektedir. Zira Meninski örneğinde olduğu gibi büyük sözlüklerin hazırlanması, Türkçe eğitim veren bir dil okulunun kurulması, Osmanlı ilgisinin en önemli göstergelerindendir (Turan, 2014, s. 54). Böyle bir coğrafyada yetişmiş olan Albert Bobowski, savaş esiri olarak geldiği İstanbul'da çeşitli nitelikleri dolayısıyla serbest bırakılmış ve Sarayda görev almıştır. İyi derecede musiki bilgisine sahip olan Ali Ufkî, bu alandaki üst düzey yeteneğinden dolayı çeşitli unvanlarda görev aldığı, padişaha musiki alanında hizmet ederek bu yeteneğinden dolayı erbaşı veya korobaşı unvanlarına layık görüldüğünü yazılarında ifade etmiştir (Yerasimos & Berthier, 2012, s. 77). Tüm bu meziyetlerinin yanı sıra sayısını tam belirlememekle birlikte Behar'a göre Bobowski, başta Lehçe, Fransızca, Almanca, Türkçe, Farsça, İngilizce, Latince, Grekçe, Modern Yunanca, Arapça, İbrance, Âramca, İtalyanca olmak üzere 13 dil bildiği düşünülmektedir (Behar, 1991, s. 18). Farklı kaynaklarda bu sayının 18'e çıktığı bilinmekle birlikte onun bu dil bilgisinden Batı Avrupa'dan gelen şarkiyatçıların Türkçe eğitimi alarak faydalandığı, Osmanlı Devleti'nin ise tercüman olarak istifade ettiği bilinmektedir (İşler, 2018, s. 27). Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Ali Ufkî, döneminde kaleme aldığı filoloji, tarih ve müziğe dair eserleriyle, Osmanlı dünyasındaki geleneğin tanıtılması ve aynı zamanda nisyana karşı korunması açısından çok kıymetli işler yürütüyordu. Şöhreti IV. Mehmed döneminde iyice yayılmış olan Ali Ufkî Bey İstanbul'da geniş bir kültürel çevrenin içinde bu aktarımın başlıca aktörlerinden biriydi. Yalnızca dönemin önde gelen ricaliyle değil, Hafız Post, Nazım Çelebi gibi sanatkarların meclislerinde bulunuyor, yabancı sefirler ve şehri ziyaret eden şarkiyatçılarla bağ kuruyordu. Jacop Spon, Cornelio Magni, John Covel, J. B. Tavernier ve Antoine Galland onun Osmanlı kültürüne dair geniş birikiminden yararlanmış isimler arasındaydı. İsvaç elçisi Ralamb görevi sırasında Osmanlı sarayına dair birçok bilgiyi kendisine tercümanlık ettiğini belirttiği "Polonyalı Türk"ten (Palniske Turcken) aldığını kaydeder (Turan, 2014, s. 57-58).

Türk Diline büyük hizmetleri olmuş Ali Ufkî Bey'in çevirisini yaptığı *Janua Linguarum Aurea Reserata sive seminarium, Apocrypha* (Tercüme), vb. eserlerin yanı sıra çeşitli nitelikteki *Mecmua*, *Mezâmîr*, *Mecmua-i Saz ü Söz*, *Fransızca-Türkçe Konuşma Kitabı*, *Yahya b. İshak'ın Kitab-ı Mukaddes Çevirisine derkenarlar*, *Kitab-ı Mukaddes Tercümesi*; *Türkçe Gramer*, *Alıştırmalar*, *İslami Adetler*, *Elkâb-ı Resmîyye ve Grammatica-Turcia-Latina* adlarında eserlerinin olduğu bilinmektedir.¹ XVII. yüzyıl gramer kurallarını içeren yazarın sözlük ve gramer kitabı olan Türkçe-Latince grameri diğer eserlerinden yapısı itibarıyla ayrılmaktadır. 1666 yılında tamamlanmış eser, Avrupalıların Osmanlı Türkçesini öğrenmeleri amacıyla hazırlanmıştır. Ali Ufkî'nin engin bilgisiyle hazırladığı bu eser, dönemi aydınlatabilecek pek çok bilgiyi ihtiva etmektedir. XVII. yüzyıl sahasının en önemli sözlük-gramer eserlerinden olan Meninski'nin 6000 sayfadan oluşan 5 ciltlik sözlük ve gramer eseri olan *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabicae - Persicae continens nimirum Lexicon Turcico - Arabico - Persicum et grammaticam Turcicam, cum adjectis ad sigula ejus capita praeceptis grammaticis Arabicae et Persicae linguae opera typis et sumptibus I-II-III ve Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae institutiones seu grammatica Turcica*: isimli eserinde Bobovius'un bazı eserlerinden faydalandığını hatta Meninski'nin İstanbul'a geldiğinde Türkçeyi hocaları *Ahmed Bey* ve *Bobovius*'tan öğrendiği ifade edilmektedir (Behar, 1991, s. 18). Umunç, Meninski'nin Ali Ufkî Bey'den oldukça etkilendiğini ve onun için "dillerin açılmış altın kapısı" benzetmesini yaptığını belirtmiştir (Umunç, 2015, s. 248). Hal böyle olunca, tarihî Türkçe araştırmaları için temel kaynaklardan biri olan ve Tulum'un da (2014, s. 99) belirttiği gibi döneminin çeviri yazılı metinlerin yorumlanmasında tek ve en güvenilir kaynağı olan (1680) *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcica-Arabicae-Persicae*'nin yazımında kaynaklık etmiş olan Ali Ufkî'nin 1666 yılında kaleme aldığı *Grammatica Turcico Latina* adlı eserinin kıymeti bir kat daha artmaktadır.

Ali Ufkî Bey *Grammatica Turcico Latina*'yı yayınlana kadar Batıda Türk diline ait birkaç gramer çalışması bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1533 yılında Filippo Argenti tarafından kaleme alınan *Regola del Parlare Turcho et Vocabulario de Nomi et Verbi (Türkçe Konuşma Kuralları ve İsim-Fiil Sözlüğü)* isimli eserdir. Konuşma cümlelerinin yoğunluğu nedeniyle bir konuşma kılavuzu niteliğinde olan eser ayrıntılı bir gramer bölümü de içermektedir. *Regola del Parlare Turcho*'nun I. cildinde 28a-62b yaprakları arasında bulunan ve yaklaşık yetmiş sayfalık yer tutan Türkçe gramer, "İsim Çekimi" bölümüyle başlar. Bu bölümü "Fiil Çekimi" ve "Zarflar" başlıkları izler (Adamoviç, 2009, s. 15-16). Batıda Türk dilinin gramer kurallarını ifade etmek üzere kaleme alınmış bir diğer çalışma *Pietro Ferraguto*'nun 1611 yılında tamamladığı *Grammatica Turkchesca (Türkçe Gramer)*'dir. Anadolu'da bulunan ve/veya buraya gelecek Jesuit papazlarının Türkçe öğrenmeleri için kaleme alınmıştır (Yağmur, 2014a, s. 208). 46 bölümlük bir Türkçe gramer özetiyle başlayan bu eser, Türkçe soru-yanıtlar ve İtalyanca tercümelerinden oluşmaktadır (Dilaçar, 1970, s. 199). 1612 yılında ise *H. Megiser* tarafından *Institutionum Linguae Libri Quatuor (Dört*

1 Ayrıntılı bilgi için bk. Telatar ve ark., (2020). *Grammatica Turcico-Latina*. Grafikler Yayınları, 17-19.

Bölümde *Türk Dilinin Esasları*) başlığıyla kaleme alınan eser, dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Türkçenin gramerine giriş yapılarak çeşitli alt başlıklarda tasnif edilmiştir. İkinci bölüm etimoloji adını taşır ve on dört alt başlıkta isimler, fiiller, sıfatlar, edatlar vb. konular üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Türkçe cümle örneklerinin ayrıntılı bir şekilde ele alındığı görülür. Cümle örnekleri arasında yer alan atasözleri dikkat çekicidir. Son bölümde ise, Türkçe-Latince ve Latince-Türkçe hazırlanmış iki sütunlu bir sözlük bulunmaktadır (Dilaçar, 1970, s. 205-209). Bir diğer gramer çalışması *Giovanni Battista Montalbano*'nun 1630 yılında tamamladığı *Turcicae linguae per terminos latinus educta Syntaxis in usum eorum qui in Turciam missiones subeunt ad nutum sacrae congregationis de propoganda fide* isimli eseridir. Yolu İstanbul'a düşen seyyahın öğrendiği bilgi ve tecrübelerini sözlük, atasözleri ve gramer kaideleri şeklinde bir araya getirdiği eseridir (İnce & Akça, 2017, s. 15). Diğer bir çalışma da *Andrea Du Ryer*'in 1630 yılında Latin harfli metinler ve Osmanlı alfabesi ile yazılmış metinlere yer verdiği *Rudimenta Grammatices Linguae Turcicae*'dir. Eser içinde isim ve fiil çekimlerinin gösterildiği küçük bir gramer kısmı da bulunmaktadır (Yağmur, 2014a, s. 209).

Ali Ufkî Bey'in gramer kitabı temelde 3 ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla *Fiiller (De Verbo)*, *İsim (De Nomine)*, *Cümle (Syntaxis)* başlıklardır. İlk bölümde fiillerin şahıs ve zaman çekimleri ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. Ardından zarf fiil (*Gerundium*) ve sıfat fiil (*De Participio*) konuları ele alınarak örneklendirilmiştir. *Ettirgenlik (De Verbo Activo Abactivo)*, *İşteşlik (De Verbo Reciproco)*, *Yardımcı Fiiller (De Verbo Auxiliari)*, *Haber Kipleri (Modus Indicativus)* konuları da bu bölümde işlenen diğer konulardır. Eserin ikinci bölümü *İsim (De Nomine)*'dir. Bu bölümde *İsmin Türleri (Species Nominis)* anlatılır. Ali Ufkî Bey, ismin türlerini yedi başlık altında anlatmıştır. Bu bölümde açıklanan sonraki başlıklar *Biçim (De Figura)*, *Sayılar Çokluk (Numeri)*, *İsmin Halleri (Casus)*, *Zarflar (De Adverbio)*, *Bağlaçlar (Coniunctiones)*, *Sontakılar (De Postpositione)*, *Ünlemler (De Interiectione)* adlarını taşır. Çalışmanın üçüncü bölümü ise *Cümle (Syntaxis)* olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde Türkçenin cümle özellikleri maddeler halinde sıralanmış ve örneklerle açıklanmıştır. Daha sonra ise Türkçede *Edilgenlik (De Passivo)* ve *Mastar Fiiller (De Verbo Infinitivo)* kavramlarının anlatıldığı görülür. Bu bölüm içinde ayrıca *Zamirler (De Pronomina)* ve *(Adverby Syntaxis)* başlığıyla zarfların cümle içinde kullanımlarına örnekler bulunmaktadır. Bu bölüm önceki bölümlerde anlatılan konuların örneklendirildiği, ayrıntıların verildiği ve eksikliklerin tamamlandığı bir bölüm olarak düşünülmektedir.

Bu çalışmanın konusu, *Grammatica Turcico Latina*'da Ali Ufkî Bey'in *İsim (De Nomine)* konusunu ele alış biçimidir. Ali Ufkî Bey'in isimler konusunu işleyiş yöntemi ele alınmadan önce kendinden önce yazılan gramer kitaplarında bu bölümün işleniş hakkında fikir sahibi olmakta fayda vardır. 1666 yılından önce Avrupa'da Türkçe öğretmek için yazılan ilk gramer yapıtı Filippo Argenti'nin 1533 yılında yazılan eserinde "isim" konusu yaklaşık beş sayfada anlatılmaya çalışılmıştır. Genel görünümü itibarıyla İtalyan gramerlerinin çevirisi formunda olan yapıtında çeşitli isim ve zamirlerin çekimlerinden bahsedilmiştir. Bulunma hali ekine değinilmeksizin², batı gramerlerinin tesiriyle "seslenme durumu"ndan da bahsedilerek 5 başlıkta çekimler konusu sınıflandırılmıştır. Ünlü ve ünsüz seslere göre çekim kaidelerinden bahsedilmeden Türkçedeki yapım ekleri örnekler üzerinden anlatılmıştır (Adamoviç, 2009, s. 115-117). Avrupa'da 1611 ve 1612 yıllarında yazılan gramer kitaplarından ilki, Pietro Ferraguto'nun *Grammatica Turchesca* isimli eseridir. Çalışmanın gramer kuralları bölümü oldukça yüzeysel olup, Türk dilinin kurallarına yeterli miktarda yer vermemektedir. 1 yıl sonra H. Megiser tarafından ele alınan *Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor (Dört Bölümde Türk Dilinin Esasları)* isimli eserde 53 sayfalık gramer bölümü bulunmaktadır. Genel olarak Avrupa grameri örnek alınarak yazılmış eser, *De Etymologia* başlığıyla 14 başlıkta isimler ve fiiller konusunu karışık olarak ele almıştır (Parlak, 2015, s. 42-46). Eserin İsim Çekimi, Sıfatların Dereceleri, İsim Türetimi, Sayı Adları ve Zamirler başlıklarının daha sonra kısmen Ali Ufkî ve Meninski gramer kitaplarında da kullanılacak olan sınıflandırmayla benzerlikler gösteriyor olması Megiser'i ve eserini öncü durumuna getirmektedir. Megiser'in eserinin ardından yayınlanan Giovanni Molino ve Andrea Dv Ryer'in Türkçe'nin isim ve fiil çekimlerine yer verdiği çalışması Megiser'in yaptığı sınıflandırmalarla benzerlik göstermektedir (Parlak, 2015, s. 119). Yağmur, konuyla ilgili olarak Ali Ufkî Bey'den bahsetmediği çalışmasında genel olarak Avrupa'da yapılan çalışmaların isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve söz dizimi sıralamasıyla başlıklandırıldığını belirtmiştir (Yağmur, 2014b, s. 650). Avrupa'da yazılan gramer eserlerinin yanı sıra eserine XVI. yüzyılda Doğu (Arap) gramerleri etkisinde yazılan dil bilgisi eserlerinde isim konusu genellikle dağınık şekillerde, bilhassa yeri geldikçe değinilmek esasından derlenen bilgileri ihtiva etmektedir. Bu anlamda Bergamalı Kadri'nin eserinde isim çekimi konusu müstakil başlıklar halinde değil, başka konularda değinme şeklinde ele alınmıştır (Ertürk, 2015, s. 1071). Ali Ufkî ise eserinde isimler konusunu ayrıntılı bir şekilde kendinden önceki çalışmalardan farklı şekilde ele almıştır.

Ali Ufkî, *Grammatica Turcico Latina*'da kendinden önceki ve sonraki pek çok çalışmadan farklı olarak isim başlığı altında isimleri, zarfları, edatları, bağlaçları ve ünlemleri göstermiştir.³ Bugünkü pek çok gramerde de bu şekilde işlenen isimler konusunun 1666 yılındaki bir eserde bu şekilde kategorize edilmiş olması önemlidir. Ali Ufkî Bey, isim başlığının ardından isimlerin *tür (species)*, *biçim (figura)*, *sayı (numerus)*, *durum (casus)*, *cins (genus)*, *çekim (declinatio)* ve *karşılaştırma (comparatio)* başlıklarıyla kategorize edildiğini belirtmiştir. Onun bu sınıflandırması kendinden önceki sınıflandırmalar için oldukça ayrıntılı üstelik kendinden sonraki çalışmalar için de örnek olarak görülmüştür. Kendi dönemi ve kendinden sonraki dönem için çok önemli bir eser olan Meninski'nin *Thesarus* isimli eserinde çok benzer bir sınıflandırma yapıldığını görmek mümkündür (Meninski, 2000, s. 20-48).

Ali Ufkî, isim konusunun ayrıntılarını yoğun sıfat örneklerini, isim tamlaması yapılarını ve tiplerini ve zamirleri cümle (syntaxis) konusu altında alt başlıklarla ele almıştır. Bu bölüm onun örnekler üzerinden konuyu pekiştirdiği ve eksikliklerini tamamladığı bölüm olarak değerlendirilmektedir.

İsim

Ali Ufkî Bey eserinin isim bölümüne evvela ismin tanımı ile başlamıştır. "*İsim, konuşmanın belli bir kişisi ve zamanı olmadan bir şeyi belirten parçasıdır. İsimler kendi yerlerine geçecek başka bir sözcüğün varlığına ihtiyaç duymazlar. Örneğin; güneş «Güneş», ay «Ay» gibi. Örneklerinin ardından kendi içinde isimleri vasıflandırarak anlatımına devam eder. Buna göre;*

2 Bulunma hali eki çalışmada yer zarfı bildiren ek "adverbi locali" adıyla zarflar kısmında örnekler üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır (Adamoviç, 2009, s. 116).

3 Ali Ufkî Bey, Zamirler konusunu İsim konusu başlığı altında başlıklandırmamıştır. Bunun nedeninin eldeki çalışmanın eksik sayfalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira bu kadar ayrıntılı gramer yazmış olan Ufkî'nin zamirler konusunu değerlendirmemiş olması düşünülemez. Nitekim Ali Ufkî Bey, eserin son bölümü olan Cümle (Syntaxis) kısmında zamirleri ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Bu bölüm genellikle onun eksiklerini tamamladığı, konuların ayrıntılarını cümleler üzerinden aktardığı kısım olmuştur. Zarflar, bağlaçları, isimleri, sıfatları ve bağlama edatlarını bu kısımda ayrıca değerlendirmiştir. Bu durum da zamirler konusunun daha önce ele alındığı düşüncesini güçlendirmektedir.

İsmi yerine geçecek uygun biçimler de vardır: taş «taş, kaya» gibi. Örneklerinde isimlerde eş ve yakın anlam ilişkilerinin olabileceğini belirtmiştir.

İsimler sıfat olurken kendi anlamına sahip olabilmek için başka bir isme daha ihtiyaç duyarlar. Örneğin çürük «çürük; solgun» sözcüğü tek başına «çürük olan herhangi bir şey» anlamına gelirken yanına bir isim geldiğinde anlam belirginleşir: çürük alma «Çürük elma», çürük esbâb «kırıksık elbise, yıpranmış ve yırtılmış elbise» gibi. İsimlerin niteleme özellikleri ile sıfat olabildiklerini belirtmiştir.

Hem sıfat hem isim olan adlar da vardır: eyü «iyi», fenâ «kötü», güzel «güzel», çirkîn «çirkin; hantal; duygusuz» gibi. Örnekleriyle kelimenin cümle içerisindeki durumunu değerlendirmiştir.

Tarıya atfedilen ve başka karşılığı olmayan isimler de vardır: ğaffâr «bağışlayan», rezzâk «tüm canlıları besleyen, nimetleri bahşeden» gibi. Örneklerinde olduğu gibi özel adlardan da bahsetmektedir.

İsimlerden genel nitelikleriyle bahseden Ali Ufkî Bey, *İsmi Oluşumu* (Accidentia Nominis) başlığıyla isimleri yedi alt başlık halinde incelemiştir. *Tür (species), biçim (figura), sayı (numerus), durum (casus), cins (genus), çekim (declinatio) ve karşılaştırma (comparatio)* başlıkları Ali Ufkî Bey'in isim kategorileridir. Buna göre:

İsmi Türleri (Species Nominis):

İsmi türlerini basit ve türemiş olma özellikleri olarak tanımlayan Ufkî, bir isimden ya da fiilden türemeyen isimleri basit, başka bir isimden ya da fiilden genişleyen isimleri ise türemiş olarak değerlendirmiştir. Basit isimleri ayrıntılı bir biçimde ele alan yazar, bu isimleri anlamlarına göre kategorize etmeye çalışmıştır. Onun bu değerlendirmeleri ve verdiği ayrıntılı bilgileri örnekler üzerinden aktararak dili öğretmeyi amaçlamıştır. Ufkî'nin eserini yazarken kimi zaman ayrıntılara indiğini ya da konu dışına çıktığını ifade etmek mümkündür. Bu durum Ali Ufkî Bey'in eseri «karşındakine anlatır gibi» kaleme almış olduğu şekilde yorumlanabilir. Yazar basit isimleri örneklendirirken araya farklı bir duruma geçiş yaparak türemiş sözcükleri örneklendirdiği de görülebilir. Basit isimler konusunu ayrıntılı alt başlıklarla inceleyen Ufkî'nin konuşma üslubunda olduğu dikkat çekmektedir.

Topluluk (collectivum): Basit isim, tekil sayı ile çokluk anlamları ifade eder: *halk* «halk», *cemâ'at* «kalabalık; topluluk», *tâ'ife* «sürü; eşkiya kalabalığı; iyi kimseler topluluğu»; *sûri* «sürü» gibi. Herhangi bir sesin eşliğinde oluşan yapmacık isimler de vardır: *çırırak* «sesin aksetmesi»; *çırır* «çınlayıp duran nesne», *bu santur çırır çırır öter* «bu santur çırır çırır öter.» gibi. Yine, *kağıldak* «tohum yumuşadığı zaman ekilen şey», *çekirge* «çekirge, zıplayarak hareket eden hayvan» örneklerinde olduğu gibi.

Üleştirme (distributivum) isimler, bir sözcükle çokluğu ifade eden adlardır; fakat bunlar teker teker ele alınır birlikte değil: *her biri* «her biri», *ikiside* «ikisi birden», *üçide* «her üçü, üçü birden», *hiç biriside* «onların hiçbirinde» gibi. Bazen de kısmen anlamı veren ifadeler vardır. Örneğin; *bir ğayır* «biri», *bir kimse* «bir diğeri», *kılan* «geriye kalanlar», *bâkî* «geri kalan» gibi.

Bütünlük (üniversale) ifade eden isimler de vardır. Örneğin; *hep* «hepsi, bütün», *cümle* «tamamı, hepsi» gibi.

Bölünmüşlük (particulare) bildiren isimler de vardır. Örneğin; *ba'z* «kimisi, bazısı», *ba'z-ı kimse* «bazı kişiler» gibi.

Soru bildirenler (interrogativum): *kim* «kim?», *kankı* «hangisi?», *ne aşıl* «nasıl?», *ne kadar* «ne kadar?», *kaç* «kaç?» (Bu sözcük, miktarın sayılıp sayılmaması ile ilgilidir).

Cevap Bildirenler (responsivum): *bu* «bu», *şu* «bu», *o* «şu», *o kadar* «o kadar, ne sayıda» gibi.

Ardışık sayılar şöyledir: *bir* «bir», *iki* «iki», *üç* «üç» gibi. Sıra sayılar şöyledir: *birinci* «birinci», *ikinci* «ikinci», *üçüncü* «üçüncü» gibi. Üleştirme sayıları şöyledir: *birer* «birer birer», *ikişer* «ikişer ikişer», *üçer* «üçer üçer» gibi.

Türemiş isimlerin (derivativum) çeşitli biçimlerde yapılabildiğini belirten Ali Ufkî, fiilden türeyen sözcükleri aldıkları ekler nispetinde örneklendirmiştir:

Fiilden türeyen sözcükler:

Sonlarına *-ış/-iş* eki alarak türeyen sözcükler;

Sev- «sevmek» fiilinden *seviş* «sevgi», *al-* fiilinden *alış* «kabul etme», *vir-* «vermek» fiilinden *viriş* «hediye», *çekiş-* «dövüşmek, kavga etmek» fiilinden *çekiş* «çekiş, kavga», *dögüş-* «dövüşmek, çatışmak» fiilinden *dögüş* «kavga, çatışma».

Son hecesinde *-ki*, *-kı* ve *-ğı* eklerini alarak türeyen sözcükler;

Vir- fiilinden *virgi* «armağan», *as-* fiilinden *aşkı* «altın olmayan kadın süs eşyası», *çal-* fiilinden *çalğı* «enstrüman».

Son hecesine *-ma/-me* eki yerleştirilerek türetilen sözcükler;

Toldur- fiilinden *tolma* «içinde et ve pirinç olan bir tür yiyecek», *kabağ* *tolması* «kabağ, et ve pirinçten oluşan dolma türü», *aşma* *tolması* «taze üzüm yaprağının etle ve pirinçle doldurulmuş hali», *gel-* fiilinden *gelme* «varış», *git-* «ayrılıp gitmek» fiilinden *gitme* «yol; gidiş; hareket; ayrılık» ve bu sözcük Türkçe bir deyimde geçer: *gelmesi yok gitmesi yok* «bu kişinin geleceği de yok gideceği de», *bas-* fiilinden *basma* «baskı», buna örnek bir cümle: *Bu kitâb basma midur yazma midur* «Bu kitap basılmış mıdır, yoksa el yazması mıdır?» gibi.

-kın/-kin ekiyle türetilen sözcükler;

Bas- «bir başkasının evine şiddet kullanarak zorla girmek» fiilinden *baskın* «baskın, istila», *kes-* «kesmek, parçalamak, parça parça etmek, lime lime etmek, doğramak; kurban etmek» fiilinden *keskin* «kesen nesne; makas; biçen, yırtan, ayıran şey», *çap-* «vurmak; koşmak» fiilinden *çapkun* «hızlı giden at» gibi.

İsimden türeyen sözcükler:

Bir kimsenin nereli olduğunu göstermek için *-lu/-lü* eki ya da Arapçadaki *ی (-yi)* harfi kullanılır.

İstanbul "Constantinopolis" sözcüğünde *İstanbulu* "İstanbulu" yapmak gerekir. *Ederne* "Adrianapolis" isminden *Edernelü* "Adrianapolisli", *Haleb* "Aleppus" sözcüğünden *Haleblü* "Halepli", *Mısr* "Memphis" sözcüğünden *Mısrılu* "Mısırlı ya da Kahireli (Cairus)", *Bağdād* "Babylon" sözcüğünden *Bağdādlu* "Bağdatlı", *Şām* "Damascus" isminden *Şāmlu* «Şamlı» örnekleri gösterilebilir. Bu ekın yanında bazen de Arapçadaki *ی (-yi)* harfi kullanılır: *Ḳonya* "Iconium" sözcüğünden *Ḳonevī* "Konyalı", *Bolu* "Asya şehri Bolu" isminden *Bolevī* "Bolulu", *Bosna* "Bosnia" isminden *Bosnevī* "Bosnalı", *Şām* "Damascus" isminden *Şāmī* "Şamlı" ve *Haleb* "Aleppus" sözcüğünden *Halebī* "Halepli" gibi.

-lık/-lik ekiyle sonlandırılan isimler, bu ekle aynı zamanda sıfatlar isim olarak kullanılabilirler:

ḥāin "hain; ikiyüzlü" → *ḥāinlik* "hainlik; zalimin ortaya çıkması", *kāim* "yüce; cami bekçisi" → *kāimlik* "yücelik; bekçilik", Farsça *derbeder* "başboş, avare, derbeder" → *derbederlik* "avarelik, serserilik", *serḥoş* "sarhoş, içkili" → *serḥoşlık* "sarhoşluk", *perverde* "eğitimci, eğiten" → *perverdelik* "eğitmenlik, eğitimcilik", Türkçe *kem* "kötü, fena; kötü yapılmış" → *kemlik* "kötülük; kusurluluk", *eyü* "iyi" → *eyülik* "iyilik", *beg* "bey, ağa, efendi" → *beglik* "beylik, hanedan".

Türkçede küçültme görevinde kullanılan ekler vardır: *-cık/-cik* ve *-cağ/-cek*, *-cağız/-cegiz*

ādamcık "insancık", *küçücek* "küçükçük", *bıçacık* "küçük bıçak", *kuşcağaz* "küçük kuş, kuşçuk", *şeyceğiz* "küçük şey".

Bazı isimler, yapıldığı maddeden ya da bulunduğu yerin adından, isim alırlar. Eğer sözcük Arapça ise *ی* işaretiyle sonlandırılır:

ḥacerī "taşlık", *şemsī* "güneşlik", *būstānī* "bostanlık", *baḥrī* "denizcilik", *celebī* "dağcılık" gibi. (Telatar ve ark., 2020: 70-75).

Biçim/Yapı (De Figura)

Ali Ufkî Bey isimlerin yapı olarak olumlu ve olumsuz oluşlarını biçim/yapı (de figura) olarak değerlendirmiştir. Olumsuzluk eki alan ve almayan bir isim yapıcı birbirinden ayrılmıştır. Türkçe ve Farsça olumsuzluk yapıları hakkında herhangi bir malumat vermeksizin kelimeleri örneklendirmiştir.

"başına *nā* eklenerek oluşturulan yapılar:

ḥaḳ "Adil" → *nāḥaḳ* "adaletsiz", *temām* "tam" → *nātemām* "eksik", *kāmil* "olgun" → *nākāmil* "olgunlaşmamış", *sāz* "ezgili ses" → *nāsāz* "melodik olmayan (ses)", *merd* "insancıl" → *nāmerd* "insancıl olmayan", *cins* "iyi bir kökten gelen" → *nācins* "kökeni kötü olan", *bedīd* "açık" → *nābedīd* "gizli, açık olmayan", *tuvān* "güçlü", *nātuvān* "güçsüz".

Yalın ismin sonuna *-sız/-siz* eki getirilerek oluşturulan sözcükler:

şaburlu "sabırlı" → *şabursız* "sabırsız", *ḥayrlu* "yararlı, uygun" → *ḥayrsız* "yararsız, uygunsuz", *fāidelü* "bereketli; verimli; meyveli; yararlı, kârlı, faydalı" → *fāidesiz* "bereketsiz; verimsiz, faydasız", *endāmlu* «ölçülü, orantılı» → *endāmsız* «ölçsüz, orantsız».

Sözcüklerin sonuna *degil* biçimi eklenerek de olumsuz yapılan isimler vardır ve bu kullanımlar *-dur/-dür* ekiyle kuvvetlendirilir. Basit biçim: *kābildür* "olabilir" → *nākābildür* "olamaz" ya da → *kābil degil* "olamaz" şeklinde kullanılabilir. Bu kullanımlardan *degil* biçimi daha çok tercih edilir. Fiillerden ziyade isimlerle kullanılır.

Sayısal Çokluk (Numeri)

İsimlerin teklik ve çokluk hallerinin bulunduğunu belirten Ali Ufkî Bey, yalın isimlerin *-lar/-ler* eklerini alarak çoğul hale getirildiklerinden bahsetmektedir.

ādem "insan" → *ādemler* "insanlar", *baba* "peder, baba" → *babalar* "pederler, babalar", *dost* "dost" → *dostlar* "dostlar", *yıldız* "yıldız" → *yıldızlar* "yıldızlar".

İsmin Halleri (Casus)

Latin dilinde ismin altı tane hali bulunduğunu belirten Ufkî, bu hallerin yalın hal (nominativus), ilgi hali (**genitivus**), yönelme hali (**dativus**), yükleme hali (**accuzativus**), seslenme hali (vocativus), ayrılma hali (ablativus) olduğunu belirtmiştir. Daha net anlaşılabilmesi için ismin hallerini örnekler üzerinden anlatmaya çalışmıştır.

	Tekil (Singular)	Çoğul (Plural)
Yalın hal (Nominativus)	Ādem	Ādemler
İlgi hali (Genitivus)	ādemün	Ādemlerün
Yönelme hali (Dativus)	ādeme	Ādemlere
Yükleme hali (Accuzativus)	ādemi	Ādemleri
Seslenme Biçimi (Vocativus)	Yā ādem	Yā ādemler
Ayrılma hali (Ablativus)	ādemden	Ādemlerden

Şu üç vokalden (ا , ي , ي) biriyle biten isimler ya da sert he (ه) ile oluşturulan başka bir biçimde (ilgi halinde) nazal n (ن) ile normal n (ن) bağlanır. Yönelme halinde ise *-ya/-ye* ekleri getirilir. Yükleme ve ayrılma halinde ise hiçbir harf bağlanmaz. Sonu ünsüzle biten kelimelerde de, sözcük çoğul bile olsa, üstüne herhangi bir hareke konulmaz." (Telatar ve ark., 2020, s. 70-75). Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi:

Yalın hal (Nominativus)	ana	boru	elçi	çehre
İlgi hali (Genitivus)	ananuñ	borunuñ	elçinüñ	çehrenüñ
Yönelme hali (Dativus)	anaya	boruya	elçiye	çehreye

Ali Ufkî, isim konusunu *Tür (species)*, *biçim (figura)*, *sayı (numerus)*, *durum (casus)*, *cins (genus)*, *çekim (declinatio)* ve *karşılaştırma (comparatio)* yedi başlıkta açıklamasına karşın eserinde dört ana başlıktan söz etmiş diğer üç başlığa değinmemiştir. *Grammatica Turcico Latina*'dan sonra yayınlanan Meninski'nin *Thesarus* isimli eserinde de isim konusu yedi ana başlıkta değerlendirilmiştir. Meninski de benzer şekilde tür (species) konusu altında isimlerin basit ve türemiş yapılarını ele almış, biçim (figura) bölümünde isimlerin olumlu ve olumsuz görünüşlerini işlemiştir. Ali Ufkî'nin eserinde olduğu gibi numerus bölümünde sayılarda teklik ve çokluk konularını ele almıştır. İki eserde farklılık olarak Ali Ufkî, durum (casus) başlığı ile ismin hallerini ele almış ve bu bölümde Latince olduğu gibi "vocative" seslenme halini de Türkçeye uyarlayarak aktarmıştır. Ali Ufkî çekim konusunu her ne kadar "casus" terimiyle aktarmış olsa da eserin farklı bölümlerinde çekim için "declinato" adlandırmasını yapmış böylelikle terimlerde net bir tutum sergileyememiştir. Ali Ufkî'nin eserinden yaklaşık 25 yıl sonra yazılan Meninski'nin eserinde hal kategorisi "declinato" terimiyle adlandırılmıştır. Ufkî'nin öğrencisi olan ve kaynaklarında ondan yararlanmış olan Meninski, terimlerde yer alan bu karmaşayı kendi eserinde düzenlemiş ve Ali Ufkî'nin bahsettiği fakat değinmediği bölümleri ele almıştır. Böylelikle isim bahsini yedi başlıkla açıklayarak yalnızca dört başlığı açıklayan Ali Ufkî'nin açıklamadığı *cins (genus)*, *çekim (declinatio)* ve *karşılaştırma (comparatio)* bölümleri Meninski'nin eserinde sıfatların işlendiği bir bölüm ve sıfatların -rak,-rek ekleriyle derece ve karşılaştırma bildirdiği konu olarak ele alınmıştır.

Zarflar (De Adverbio)

Ali Ufkî bir sonraki kısımda ise isimler ana başlığı altında zarfları ele almıştır. Bol örnekle anlattığı bu konuyu yer ve zaman zarfları başlıkları altında değerlendirmiştir. Bu zarfların tekil veya çoğul olarak değerlendirilmediğini belirten Ufkî, bu zarfların çekimlenmediğini belirtmiştir. Çekimsizler için *indeclinabilia* terimini kullanan Ali Ufkî, çekim ekleriyle çekimlenmiş yapıları da bu başlık altında değerlendirmiştir. Çekim eki aldığı halde Ufkî'nin eserinde çekimsiz başlığı altında verilen örneklerin kalıplaşma bildirdiği yahut da dikkatten kaçmış olabileceğini söylemek mümkündür. Zarfların yapı olarak tekil olduklarını bu anlamda herhangi bir ek almadıklarını belirten Ali Ufkî Bey bazı zarfların anlam olarak çokluk ifade edebildiklerini de belirtmiştir. Zarf konusunun diğer örneklerini derecelendirme, çokluk, onaylama, işaret, olumsuzluk ve şüphe zarfları başlıkları altında örneklendirmiş ve bu konuyu Cümle (Syntaxis) konusu altında alt başlık olarak ele almıştır. (Adverbium Syntaxis) olarak adlandırdığı ve zarfların cümle içindeki kullanımlarını ele aldığı bu bölüm, Ali Ufkî'nin kimi zaman konunun eksiklerini tamamladığı ve konuyu yoğun örneklerle detaylandırdığı kısımdır. Aşağıda Ali Ufkî Bey'in eserinde yer verdiği zarflardan bir kısmı yer almaktadır. Buna göre;

Yer Zarfları (Adverbia Loci)

- Yer zarflarının tekili veya çoğulu yoktur.
- *Ora* "orası", *orası* "orası" *bura* "burası", *burası* "burası", *şura* «şurası», *şurası* «şurası», *Nere* "neresi";
- Sadece tekillerde: *İçeri* "içeri", *taşra* "dışarı", *aşağa* "aşağı", *aşağıya*, *yoğaru* "yukarı, yukarıya"
- Çekimsizler: *Bunda* "burada", *onda* "orada", *hiç bir yerde* "hiç bir yerde" şeklinde göstermiştir.

Zaman Zarfları (Adverbia Temporis)

- Zaman zarflarının tekili veya çoğulu yoktur.

çoğdanki "uzun zamandan beri", *niçe zamān* "bir zamandır", *buñça zamān* "bu kadar zamandır", *bugün* "bugün", *dün* "dün", *öte gün* "geçmiş gün", *bir zamān* "herhangi bir zamanda", *yarın* "yarın", *gündüz* "gündüz", *her gün* "her gün", *buldur* "geçen yıl", *her yıl* "her yıl", *geçen yıl* "geçen yıl", *şabāh* "sabah", *ağşam* "akşam", *her ān* "her zaman", *her vakt* "her an", *her sâ'at* "her saat", *her ay* "her ay", *her hafta* "her hafta".

- Çekimsizler (Indeclinabilia)

kaçan "ne zaman", *kaçanki* "ne zaman ki", *ne zamān* "ne zaman", *niçe bir* "herhangi bir zaman", *çoğdan* "uzun zamandan beri", *dek* "kadar", *dek*, *niçe dek* "ne kadar", *ne kadar zamān* "ne kadar zaman", *bu kadar zamān* "bu kadar zaman", *bunca zamān* "bunca zaman", *şimdi* "şimdi", *hālā* "hala", *henüz* "henüz", *demin* "az önce", *birazdan* "birazdan", *sıkça* "sık sık", *seyrek* "seyrek", *artuğ* "fazla", *gāhda bir* "arada bir", *gāhca bir* "arada bir", *vakt bu vakt* "vakit bu vakit", *sene-be-sene* "yıldan yıla", *māh-be-māh* "aydan aya", *gün-be-gün* "günden güne", *sâ'at-be-sâ'at* "saatten saate", *ki ki* "derhal", *dā'imā* "daima, her zaman", *müdām* "daima", *ebeden* "ebediyen, sonsuza kadar", *sermedān* "daima", *öyleyin* "öyle vakti", *ikindin* "günün ikinci vakti", *yatsıda* "gece yarısından önceki vakit", *her bād* "sürekli" gibi. Bu örneklerin hiçbirini çekimlenemezler.

Ali Ufkî Bey, zarfların bir kısmının çekimlerinin standart olduğunu bir kısmının da çekimlerinin değişik olduğunu ifade etmiştir. Bir kısmının yalnızca tekil olarak kullanıldığını bir kısmının ise hem tekil hem de çoğul olarak kullanılabilirliğini ifade etmiştir.

Buna göre, yer zarfları hem tekilde hem de çoğulda kullanılır: *burası* "burası" → *bura* "burası", *orası* "orası" → *ora* "orası", *şura* "şurası", *nere* "neresi" gibi.

Zaman zarfları hem tekilde hem de çoğulda kullanılabilir: *çoğdanki* "uzun bir zamana yayılmış", *niçe zamān* "uzun bir süre", *bunca zamān* "bir süre", *bugün* "bugün", *öte gün* «üçüncü gün» gibi.

Zaman zarfları tekillerle kullanılır: *yarın* "yarın", *gündüz* "gündüz", *her gün* "her gün", *buldur* "geçen yıl", *her yıl* "her yıl", *kaçan yıl* "geçmiş yıl", *şabāh* "sabah vakti", *ağşam* "akşam vakti", *her ān* "sürekli, daimi", *her vakt* "her vakit", *her sâ'at* "her saat", *her ay* "her ay", *her hafta* "her hafta" gibi.

Çokluk Zarfları (Adverbia Augmentativa)

çok "çok, fazla, aşırı" → *Kalk çok uyudun* "Uyan, çok fazla uyudun.", *Bugün çok rızık şatdim* "bugün çok mal sattım.",

vâfir «çok» → *Baḥa vâfir söz söyledi* “Bana çok fazla söz söyledi”, **artuḳ** “Fazla” → *Artuḳ vir* “Daha fazla ver” → *Artuḳ istemem* “Daha fazlasını istemiyorum”,

daḥa “daha; daha fazla” → *daḥa vir* “daha fazlasını ver!” → *daḥa oḳu* “daha çok oku!”,

ziyāde “fazla, çok” → *Ziyāde ne istersen* “Daha fazla ne istiyorsun?”, *Ziyāde oḳursen ziyāde istersen ziyāde bilürsen* “Daha çok okursan, daha çok istersen, daha çok öğrenirsin”

pek “çok, pek çok” → *Pek ḥazz itdim* «Çok hoşlandım», *Pek yavuzsen* «Çok acımasısın»

yitecek kadar “yeterince” → *Yitecek kadar geçineceğim var* “geçinmeme yitecek kadar param var”,

yiter “yeterli, yeterince” → *Yiter söylediḡ* “Yeterince konuştun”

çoḳ “çok uzun; çoktandır” → *Beni oḳumaḳda çoḳ geçdi* “Okumakta beni çoktan geçti”

Derecelendirme Zarfları (Adverbia Comparativa)

daḥı eyü “daha iyi; daha yeterli; daha güçlü” → *Bugün seyre gitmekden ise evde ḳalmaḳ daḥı eyü* “Bugün dışarı çıkmaktansa, evde kalmak daha iyidir”

evlā “daha iyi” → *Fenā ṣarābı içmekden ise içmemesi evlādur* “Kötü şarap içmektense, hiç şarap içmemek daha iyidir; Şarabın kötüsünü içmektense, hiç şarap içmemek daha evladır.”

beter “daha kötü, daha berbat” → *Serḥoş olmaḳ kāḡıd oynamaḳdan beterdür* “Sarhoş olmak, kumar oynamaktan daha beterdir.”

iki o kadar “kat kat; iki kat” → *Bugün baḥa bu kadar aḳça vir bir yıldan sonra size iki o kadar vireyim* “Bugün bana bu kadar para ver, bir yıl sonra sana aldığımin iki katını vereceğim., “*Sen beni sev ben seni iki o kadar seveyim* “Sen beni sev, ben seni iki katı çok seveyim.”

daḥı o kadar “olandan fazla, eldekenden daha fazla” → *Bu kadar buldım ammā daḥı o kadar gerek* “Bu kadarını buldum ama daha fazlası gerekiyor.”

ḥācetden ziyāde “gerekenden daha fazla” → *Ḳızına ḥācetden ziyāde esbāb yapdurdı* “Kızlarına gerektiḡinden daha fazla elbise yaptırdı. Kendi kızlarına kullanmak istediklerinden fazlasını yaptırdı, fazla elbise dikilmesine özen gösterdi.”

lāzım olandan ziyāde artuḳ “gerekenden daha çok; ihtiyaçtan fazlası” → *Evime lāzım olandan ziyāde zaḥire virdi* “Evime -bir yıl için- gerekli olan hububattan fazlasını verdi./fazlasını taşıdı”

buḥa naẓaran “bu olaydan dolayı; bu sebepten; bu çerçevede; buna göre; öncelik vererek” → *Bu saḳma buḥa naẓaran ufaraḳdur* “Bu saçmalar (tüfek saçması) diḡerlerine göre daha küçüktür.”

buḥa nisbeten “buna göre, buna nispeten” → *Bu vilāyet bizümkine nisbeten daḥı ısıcaḳdur* “Bu bölge/memleket bizimkine göre daha sıcaktır.”

‘ādetden ziyāde “alışıl gelenden daha çok; geleneḡin yanı sıra; alışkanlıktan farklı” → *Bugün ‘ādetden ziyāde manca pişürdiler* “Bugün alışıl gelenden daha fazla yemek pişirildi.”

İşaret Zarfları (Adverbia Demonstrativa)

işte “işte” → *işte gelür* “İşte geliyor”

ma “hani, nerede” → *Ḳanı kitābım ma* “Benim kitabım nerede?”

baḳ “bak, gör, dikkat et! Sakın!” → *Baḳ ne güzeldür* “Bak! Ne kadar güzel!”

görürmisen “Bakar mısınız! Acaba bakar mısınız! Görüyor musun!” → *işte gelür görürmisen* “İşte geliyor görüyor musun!”

bu üslūbda “bu ölçüye uygun; bu ölçüde; bu şartlarda” → *Bir zamān bir ayrı* (hücre, yer, aralık) *bu üslūbda yapdırdım* “Bir zamanlar bu ölçüde bir hücre yaptırdım.”

bu ḫārz “bu tarzla; bu biçimde” → *Baḥa bu ḫārz üzre bir şandūḳ yap* “Bana bu tarzda, buna benzeyen bir sandık/sepet imal et/yap.”

Olumsuzluk Zarfları (Adverbia Negativa)

yokdur “yoktur; yetersiz(dir); elde yok; geriye kalansız; kalan yok; sahip deḡil” → *Yanıḡda aḳça var mı?* “Yanında yeteri kadar para var mı?”, *Yokdur* “Yok(tur)”

deḡil “deḡil, yok” → *Bu yük ağır mıdır?* “Bu yük ağır mıdır?”, *O kadar deḡil* “O kadar ağır deḡil.” → *Dirler ki pek fenā ādemdür* “Derler ki bu adam dürüst deḡildir”, *Yok deḡildür* “Yok deḡildir; çok azdır.”

ḥayır “Hayır, yok; Allah bilir” → *Ḥayır sultānum* “Hayır, yoktur sultanım; Allah daha iyi bilir” → *Sen bunu döḡdüḡ mi?* “Sen, onu kırbaḳladın mı?” *Ḥayır* “Hayır, dövmedim”

yoḡa ya da **bre yoḡa** «çok az; yok ya!; hiç bir şekilde» → *Sen öyle mi sandıḡ ki faşih Türkçe bir yılda öğrenürsen bre yoḡa* “Sen, fasih Türkçeyi bir yılda öğreneceḡini mi sandın, yok ya!”

Şüphe Zarfları (Adverbia Dubitativa)

belki “belki, muhtemel” → *Geleceḡi yā ḳaçan gelür bilemez ammā belki yakınlarda gelür* “Ne zaman geleceḡini bilmiyor ya da bilmez fakat kısa süre sonra gelebilir, çabucak gelmesi mümkün; onun gelmesinin yaklaştıḡı gerçek olabilir, ihtimal dāhilinde”

ihitmâldür “olabilir, mümkündür; olma ihtimali yüksek (Latince: büyük olasılık); gerçekleşmesi ihtimal dışı değildir; gerçeklikten uzak değildir; ihtimal dahilindedir; engelinin olmaması ihtimal dahilindedir (ikinci teklif şahısta yazılmış); olması düşük ihtimal; hiç zarar görmeyecek olabilir.”

tutki “Tut ve ki eklenerek yapılır. Mademki de aynı anlama sahiptir. Tut filline ki ekleyebiliriz. Latincedeki *ita* “böyle, şöyle, farz et, şayet” sözcüğü gibi kullanılır.”

tutalımki “varsalım ki, mademki, o tarzda denebilir.” (Telatar ve ark., 2020, s. 77-81).

Bağlaçlar (Coniunctiones)

Ali Ufki Bey’in isimler konusu altında ele aldığı bir diğer sözcük türü ise bağlaçlardır. Bağlaçların basit ve türemiş şekillerde olabileceğini belirten Ufki, basit bağlaçlar (ve, dahi, hem, amma, ki, kaçan, pes, zira, vb.) ve birleşik bağlaçlar (yâhod, çünkü, hemân tek, eger ki, anuñ için vb.) adlarıyla konuyu başlıklandırmıştır. Türkçede cümle bağlamanın çeşitli unsurlarla yapıldığını belirten Ali Ufki Bey, bunları *ve*, *hem*, *da/de*, *dahı*, *kaçan* “ne zaman”, *o zamân* “o zaman”, *ne* “ne” gibi örnekleriyle göstermiştir. Bağlaçlar konusunu anlatırken bu yapıların cümleye kattıkları anlamlardan yola çıkan Ufki, bağlaçları kuşku bildiren, sebep bildiren, sebep sonuç ifade eden, karşıtlık ve küçültme anlamları katan bağlaçlar olarak anlamından hareketle sınıflandırmıştır. Gramerini Batı gramerleri tesirinde Avrupalılara Türkçeyi öğretmek üzere yazan Ufki’nin örneklerde yer yer yabancı dillerden örnekler de verdiği görülmektedir. Ayrıca Türkçeye Farsçadan girmiş sözcükleri de bilgisi nispetinde anlatmaya çalıştığı görülmüştür.

“Kaçan sen bana rızkı⁴ virirsen o zamân ben dahı saña akça vireyim “sen bana ne zaman elbiseyi verirsen, ben de sana o zaman parayı vereceğim.”

ne “Ne; ve değil” → *Ne şeytânı gör ne şalavât getir* “Ne şeytanı gör ne de salavat getir.” Bu cümle Türklerde çok kullanılan bir atasözüdür. Kötülüklerden kaçınılması gerektiğini işaret eder. → *Ne çiğ yedim ne karnım ağrır* “ne çiğ yedim, ne karnım ağrır”. Bu cümlede şu ifade edilir: Suçtan, kötülükten uzağım ve korkmuyorum. Günah işlemek istemiyorum, çünkü korkuyu hafifletmek için kötülüğü geri çeviriyorum.”

hem “hem o, hem başkası da var.” → *Hem kaçar hem döğüşür* “Hem kaçar hem de dövüşür.” Bu ifade, Fars geleneğinde bir atasözüdür.

yâ/yâhod “veya; yine; ya da; az da olsa”: Türkçede *yâ/yâhod* gibi ayırıcı bağlaçlar da vardır. → *Yâ oku yâ ferâğât eyle* “ya oku ya da bu işleri bırak.” → *Yâ akçayı yâhod rızkı⁴ vir* “ya parayı ver, ya da alışverişi keseyim.”

lakın/ammâ “yine de; ama; ancak; fakat”. Türkçede *lakın* ve *ammâ* gibi cümleleri ayıran bağlaçlar da vardır. *bâkî* “geriye kalan”, *nihâyet* “sonunda”. Bu sözcük, İtalyancadaki *ma pero* “yine de” kelimesiyle aynı anlama gelir. *İllâ* “yalnızca, sadece” gibi.

Türkçede tamamlayıcı, sonuca götürücü bağlaçlar da vardır. *pes* “şu halde; şu durumda”, *anuñ için* “onun için, o yüzden, bu sebeple”, *bu sebepten* “bu sebepten, bu olaydan, bu niyetle, bu sebeple, bu neticeyle”, *pes imdi* ve *imdi* “sonuç olarak; şimdi” gibi.

Türkçede sebep-neden ilişkisi kuran bağlaçlar da vardır. *Zirâ ki* ve *zirâ* “yüzünden, nedeniyle”, *çün* veya *çünkü* «çünkü», *ki* “ki”, *anuñ için ki* “o sebeple” gibi.

Türkçede sonuç ifade eden bağlaçlar da vardır: *tâ ki*, *ki* “sonuç olarak” → *Gice gündüz oku tâ ki faşih Türkçe bilesen* “Gece gündüz oku ki güzel ve anlaşılır bir Türkçe öğrenesin.” → *alış virişde göziñi aç ki müflis olmayasen* “alışverişte uyanık ol ki müflis olmayasın.”

Türkçede kuşku bildiren bağlaçlar da vardır. Bu durum *mi/mi* ekiyle yapılır → *Ak mı kara mı* “Ak mı kara mı!”, → *Ben mi sen mi* “Ben mi, sen mi!”, → *Geldi mi gelmedi mi* “Geldi mi, gelmedi mi!” gibi.

Türkçede karşıtlık bildiren bağlaçlar da vardır: **egerçi** ya da **gerçi**, **isterse** «istediği zaman, isterse. **yine de**, **bârî** “yine, yeniden, bari, hiç olmazsa” gibi.

Türkçede küçültme ifade eden bağlaçlar da vardır: **hiç olmazsa**, **bârî**, **bile** gibi bağlaçlar fiillerde olumsuzluk bildirirler: → *bârî haftada bir kerrecik gel* “hiç olmazsa haftada bir kere de olsa gel!”, → *hiç olmazsa günde bir kerre gel* “Bari günde bir kez gel!”, → *Onsuz öğren* “O, olmadan öğren”, → *Bir söz bile öğrenmem* “Bir tek söz bile öğrenmek istemiyorum”, *Bir akça bile virmem* “bir akçe bile olsa vermem” gibi.

Türkçede bağlaçlar, sık sık zarflarla bağlantılı olurlar. Türkçe cümlelerde bazı bağlaçlar zarf görevinde kullanılabilir. Özellikle **bile** sözcüğü bu görevde kullanılır: *benimle bile* “Benimle”, *anuñ bile* “onunla birlikte” gibi.” (Telatar ve ark., 2020: 81-83).

Son Takılar (De Postpositione)

“Bu bölümde anlatılan sözcükler -herhangi bir sebebi olmaksızın- sontaki olarak adlandırılır. Çünkü çoğu kez sözcüğün anlamını tamamlayarak sözcüklerden sonra kullanılırlar. Bu dilde daha doğru olanı, adlarla beraber sözcüğün sonunda kullanılan ve adlardan ayrı yazılan sontakılardır.

Şu örneklerde olduğu gibi: **yanında katında** “yanında, yakınında” → *Bu uğurdan bir kese gurusu bağışlamak anuñ katında cüzü şeydür* “Onun için bir kese para bağışlamak, çok cüzi bir şeydir.” → *O benim yanımda bir akça degmez* “O, benim yanımda bir akçe bile etmez.”

sırtına, üzerine, üstüne «üzerine, üstüne»: *şam üstüne çıkdı* “duvarın üzerine çıktı.”, → *Atuñ sırtına bindi* “Atın sırtına bindi.”, → *Horūs gibi üzerine bindi* “Horoz gibi üzerinde çıktı, horoz gibi diklendi.”

karşu bekarşu “karşı; çapraz; -e karşı; açıktan açığa; açıkça; tam tersi”, → *Evleri karşu bekarşudur* “Evleri karşı karşıdır.”

4 Metnin Latince çevirinde rızk sözcüğü “kıyafet, elbise” karşılığında.

yüzine karşı “yüzüne karşı; yüz yüze, doğrudan yüzüne”:→ *Yüzine karşı söyledi* “Onun yüzüne karşı söyledi.”

yanayan “yan tarafta; yan yana; yanında, yakınında”,→ *Ağaille oğlan yanayan gitmez* “Efendi ile kölesi yan yana yürümez, gitmez.”, → *Anuñ evi bizüm evimüz yanındadır* “Onun evi, bizim evimizin yanındadır.”, → *Evim kule bitişikdür* “Evim ile kule bitişiktir.”

kadâr «çevresinde, dolaylarında, yakınında, civarında»:→ *İki hafta kadâr var ki seni görmedim* “Yaklaşık iki hafta seni görmedim.”

miğdârî “aşağı yukarı, yaklaşık»,→ *İki yıl miğdârî Frengistânda durdım* “Yaklaşık iki yıl İtalya’da kaldım.”

bile, ile, -la/-le “birlikte, beraber”: *benimle* “benimle”, *anuñ ile* “onunla”, *anuñla* “onunla”, *anuñile* “onunla”, *atla gitdi* “atla gitti.”, → *anuñla bile gitdi* “onunla birlikte gitti.”, *eş bile Kâbile gidelim* “aynı anda Kabil’e gidelim.”, *bile yediler içdiler sonra dögüşdiler* “birlikte yediler, içtiler sonra dövüştiler.”

öte «öte; buradan sonra»:→ *öte git* «öbür tarafa git!», → *tağların ötesinde* “dağların ötesinde”, *öte yakada* “denizin diğer yakasında”.

beri, beride “beri, beride”:→ *beride kaldı* “beride kaldı”,→ *tağların bu yanında* ya da *beriyânında* “dağların bu tarafında ya da diğer tarafında”, *beriyakada* “denizin berisinde”.

içinde “içinde, içeri, içeriye, içine”:→ *bu dolab içinde ne var* “Bu dolabın içinde ne var?”, → *Bağdım içinde kimse yok* “Baktım, içinde kimse yok”, *Bir yıl içinde Türkçe öğrendim* “Bir yıl içinde Türkçe öğrendim”.

evvel «önce»:→ *İki yıldan evvel hiç Türkçe bilmezdim* «iki yıl önce hiç Türkçe bilmezdim.»., → *O geldi benden evvel ya da benden evvel o geldi* “Benden önce, o geldi.”

önünde “gözler önünde, açıkça, görüş dahilinde”:→ *Mollânun önünde çekişdiler* “Yargıcın önünde kavga ettiler.”, → *Serây önünde şâdirvân akar* “Sarayın önünden su akar.”

ardında “sonrasında, ardında, arkasında”: → *Tâ kayığa dek yasağçı önünde o ardında giderdi* “Kayığa kadar suçlu önünde, o ardında giderdi.”

sonra “sonra”:→ *Ben geldim sonra o bir yıldan sonra Halebe gitdi* “Ben geldim, sonra o, bir yıldan sonra Halep’e gitti.”, → *Ben öldükden sonra alursa* “Ben öldükten sonra mallarımı alırsa”.

arada “arasında”:→ *Arada kav duman var* “Arada belli belirsiz bir duman var”, → *Aralarına karışma* “Onların aralarına girmel!”, *İki tağun arasında dere akup gider* «iki dağın arasında dere akıp gider.»

tâ ya da **tâ dek** “-e kadar”:→ *Şâma gelince bir âdemî görmedik* «Şam’a gelinceye kadar bir insan bile görmedik.»., → *Sabağa dek uyumadım* “Sabaha kadar uyumadım”,→ *Tâ aştama dek bekledim* “Ta akşama kadar bekledim”.

taşra “dışarıda, dışarıya, dışarı”:→ *Şehirden taşra bile çıktık* «Şehirden dışarıya beraber çıktık».

yakın “Yakın, yanında, bitişik”:→ *Ben İngilizlerle konuşalı on yıla yakındur* “Ben İngilizlerle konuşalı yaklaşık on yıl oldu.”, *karaya yakın gitme denize var* “Karaya yakın gitme, denize ulaş!”

uzak ya da **ırak** “uzak, öte”:→ *Bizüm vilâyetimüz buradan pek ırakdur* “Bizim memleketimiz buradan çok uzaktır.”, → *’Âşık Bağdâd ırak degil* «Âşık olana Bağdat bile uzak değildir.» Bu sözde, âşık olan kişinin tüm zorlukların üstesinde geleceği anlatılır. Çünkü âşık olan kişinin sevgisi çok kuvvetlidir.» → *Buradan Felemenk vilâyeti yoğsa İngiliz ikisi de uzak ammâ İngiliz buraya yakındur* “Buradan Felemenklerin ülkesi de İngilizlerin ülkesi de uzaktır; ama İngiliz memleketi buraya daha yakındır.”

orta “orta, merkez”:→ *Ortada servi ağacı vardur* “Ortasında servi ağacı vardır.”, *bâğçenün ortasında bir havz var* “Bahçenin ortasında bir havuz var.”

illerü “ileri”:→ *İki adım illerü gitdim* «iki adım ileri gittim.»., → *Dağı illerü geç* “Daha ileri geç!”

-dan/-den “ayırılma durumu -dan/-den”:→ *Çiğüd sokağından geçdim* “Yargıçların sokağından geçtim.”, → *Denizden ve karadan çok sefer itdim* “Denizden ve karadan çok sefer ettim.”, *seniñ derdinden ölürüm* “Senin derdinden öleceğim”.

mücibince, muktezâsınca, göre “göre”:→ *Kâvlimize göre* “Anlaşmamıza göre”,→ *Emr pād-şâhun mücibince* “Padişahın emrine göre”,→ *Şeri şariğun muktezâsınca* “Yasanın yapılmasını gerektirdiğine göre”.

altında “altında, aşağıda, altında”:→ *Nerdübân altındadır* “Merdiven altındadır.”, → *ağaç altında yatdım* “Ağacın altında yattım.”

-sız/-siz “yokluk bildiren ek”:→ *Ansız bir yere gitmem* “O olmadan bir yere gitmem”,→ *Sensiz bir lukmâ yemez* “Sen olmadan bir lokma bile yemez.”

çoğru “Tersine, aksine; -e doğru”:→ *Bizüm penceremüz Mağrîbe çoğru bakar* “Bizim penceremiz Batı’ya doğru bakar.”, → *Başa çoğru gelirken çukura düşdi* “Bana doğru gelirken çukura doğru düştü.”

-dan/-den “çıkma hali eki»: → *Mağzenden geldim* “Silah deposundan geldim”,→ *Cebimden akça döküldi* “Cebimden paralar döküldü”,→ *Pencereden bakar* “Pencereden bakar”, → *Dün İstanbuldan çıktım* “Dün İstanbul’dan çıktım.”

-a/-e/-ya/-ye “yönlenme durum eki”:→ *Geliboluya gitdi* “Gelibolu’ya gitti”,→ *Yedi kuleye gitdi* “Yedi Kule’ye gitti”,→ *İstanbulu vardı* «İstanbul’a ulaştı»,→ *Üsküdüre geçdi* «Üsküdüre geçti», *şana başa ana virdi* “Sana, bana, ona verdi.” (Telatar ve ark., 2020: 86).

Ali Ufkî Bey adlarla bağlantılı olan yer-yön bildiren sözcükleri preposition olarak tanımlamıştır. Batı dillerinde preposition ve post position olarak adlandırılan bu yapılar Türkçede kendi başlarına bağımsız olarak anlamlı birimler olduğu için edat gibi kullanılan isimler olarak değerlendirilmektedir (Korkmaz, 2009, s. 184). Ali Ufkî Bey gramerini Batı dilinin etkisinde yazdığı için bu sözcükleri bu şekilde değerlendirmiş olmalıdır. Ufkî, eserinin Cümle (Syntaxis) bölümünde bahsettiği gramer konularının eksikliklerini tamamlamış ve anlattığı konuları bu bölümde detaylandırarak yoğun örnekler vermiştir. Bağlama Edatlarıyla Hal Eklerinin Kullanımı (Constructio postpositiva) başlığı altında yukarıda zikrettiği edatları ve daha fazla örneği değerlendirmiştir.⁵

Ünlemler (De Interiectione)

Türkçede tespit ettiği ünlemleri konu başlıklarına göre sınıflandıran Ali Ufkî Bey, duygu, coşku, heyecan bildiren sözcükleri ve söz gruplarını oldukça ayrıntılı şekilde ele almıştır. Korkmaz'a göre duygu ve heyecanları anlatan ünlemlerin yanında seslenme ve cevap bildiren ünlemlerin de konuya dâhil edilmesi gerekmektedir (Korkmaz, 2009, s. 1139). Seslenme şekilleri, cevap verme, onama ve hatta kötü söz ve küfürleri ünlemler grubuna dâhil eden Ali Ufkî, XVII. yüzyılın ünlemlerini aşağıdaki gibi sıralamıştır:

"Türkçede karışık ruh hallerini yansıtan ve anlatan ünlemler vardır:

Neşe/Sevinç (Laetitiae): *dost dost yine yine dost*

Acı (Dolaris): *vây, meded, hây, hây gidi felek kimine kavun yedirirsen kimine kelek.*

Korku (Timoris): *vâh, hey*

Onaylama/Tasdik (Confirmationis): *belî, zâhir, bâ.*

Şaşkınlık (Admiratio): *'Aceb gerçek mi dersin? "Acaba gerçek mi dersin?," 'acebâ, bakar bakar.*

Sakinme/Kaçınma (Vitandi): *Şavla "Ara ver!", Yol vir "Yol ver, izin ver!", Sakın a "Sakın ha, dikkatli ol!"*

Övgü/Methiye (Raudandi): *Aferîn "Bravo! Çok iyi!", → Çok yaşa pupu «Çok yaşa babacığım!», → Ne güzel "Ne kadar güzel", → Bundan ziyâde olmaz "Bundan daha iyisi olmaz", → Zihî "Sağlıklı ve çok yaşa", → Elin var olsun "Eline sağlık", → Ellerün nûrdan olsun "Elleri parıltılı olsun; kazancın bol olsun", → 'Alî pek eyü «Çok çok iyi!».*

Çağırma (Vocandi): *Hû "Hey sen!", → 'Alî pek hû "Çok çok selamlar!", → Berü "Buraya gel!", → Dinle "Beni dinle!", → Gelserne "Buraya gel-sene".*

Azarlama (Crituperandi): *Tihe, tihe sen de "Sen de defol!"; → Pihe ne var onda "Def ol git! Ne var orada", hû berü «Önümden çekil!».*

Haykırma/Bağırma (Exclamandi): *iy, vây.*

Acıma/Üzümler (Condolendi, Indolendi): *iy vây, zavâlla "Zavallı", yazık "yazık!", teh teh "tüh tüh".*

Kötü Sözler/Küfürler (Maledicandi): *Hağkun belâsı "Allahın belası senin üstüne olsun!", → Yaşamayasan "Daha fazla yaşamayasan", → Geberesen balay ki "Geber emil!", Yumurcağ alsun seni "Şeytan götürsün seni", → Öñme bitme «İyi şeylerle karşılaşma!», → Öñmeyesen bitmeyesen "Kaderin kötü olsun", → İki yağa bir yere getirmeyesen «iki yakan bir araya gelmesin; İşlerin yolunda gitmesin!», → Derd âfâcân "Dertlerle dolasın", Gözün gür olsun "Gözün kör olsun".*

Güzel Sözler (Benedicendi): *Allâh 'ömrler virsün "Allah uzun ömür versin!" → Allâh hağadan şaklasun "Allah günahından korusun!", → Hağ Te'âlâ vücüdını eksik itmesün "Allah sağlık versin! → Allâh râzî ola "Allah razı olsun!", → Şükür Allâha "Allaha şükürler olsun!"*

Kovmak/Def Etmek (Abigendi): *Haydâ "Hadi git!", → Yıkıl "Defol, git!", → Cehenneme başı "Başın cehennemde yansın!"*

Kızgınlık/Öfke (Irridendi): *İhû, Yürü boğ yime "Yürü git, daha fazla konuşma!", → Bildügiñden kalma "Defol git! Ne yaparsan yap!", → Fakîr neye kâdirsen "Ey miskin, bana gücün mü yeter!", → Deyyüs "Karisını başka erkeklere satan, namussuz", → Bire gâvur "Bre kâfir!", → Bire kâfir "Bre kâfir!", → Bire çonuz "Bre domuz!", → Bire köpek "Bre köpek!", → Bire eşek "Bre eşek!", → Bire anasını s.digim "Bre anasını s.digim!", → Bire 'avrâdını s.digim "Bre avradını s.digim!", → Bire gidi "Bre deyyus!", → Bire çodoş "Bre dedikoducu!, → Bire kahpe "Bre hayat kadını!", → Bire hışâ "Bre piç!", → Bire cezû "Sabırsız", → Bire kartuta "Bre moruk!"*

Teşvik Etme/Tahrik Etme/Alevlendirme (Instigandi/Incitandi/Insitandi): *Aşa "Git! İlerle!", → Aşa yoldaşlar aşâ "Yoldaşlar ilerlesin, yolları aşsın!", → Dâh dâh "Deh deh; at sürme sesi", → Dura "Dur, hareket etme!"*

Yakarma (Precandi): *Cânum "Canım sevdiğim", → Altunum "Altınım", → Sulâtunum "Sultanım", → Kadınım "Kadınım, zevcem", → Melegim "Meleğim", → Sevdigim "Sevdiğim", → Luğfiyle "Bana lütfet!", → Kerem iyle "Beni affet!", → Efendim "Efendim, sahibim", → 'Aziz başun için "Aziz başının hatırı için (beni affet!)", → Anañ yakşı baban yakşı "Annen baban için; annen baban daima sağlıklı olsun!"*

Avutma/Avunma (Oblestandi): *Allâhî seversen "Allahı seversen!", → Allâhî bir bilürsen "Allahın tek olduğuna inanıyorsan!", → Peyğamberi seversen "Peygamberini seversen!", → Hazret-i İsa'yı seversen "Hazret-i İsa'yı seversen!", → Çalapı seversen "Yaradana seversen!", → Evlâduñ başı için "Evladının hayatı için", → Pâdişâhı seversen "Padişahı seversen!"*

Yemin Etme (Surandi): *Billah yok vâllah yok tâllah yok "Allaha yemin olsun ki yok", → Vâllah iddim "Vallahi yaptım", → Başım için "Başımın üstüne yemin ederim!", → Başun üstüne "Başının üstüne yemin ederim!", → Pâdişâh başım için "Padişahım! Başımın üstüne yemin ederim!", → Kelâm-ı 'izzet hağ için "Allahın kutsal kelâmı üzerine yemin ederim!"*

5 Ayrıntılı bilgi için bk. (Telatar ve ark., (2020). *Grammatica Turcico Latina*. Grafiker Yayınları, 141-154.

İtaat Etme/Boyun Eğme/Teslim Olma/Gereğini Yapma (Obtemperandi/Obsequendi/Obsequium/Moxe Serandi): *Ne ola "Seve seve", → Başım gözüm üstünde "Başım gözümün üstünde yeri var!"*

Gülme (Ridendi): *Ha ha ha*

Ümit Etme/Umma (Sperandi): *Allāh oñara "Allah her şeyi yoluna koysun!", → Allāh kerimdür Allāh kādirdür "Allah kerimdir, Allah'ın gücü her şeye yeter!"*

Sessiz Olma/Susma (Silendi): *Şit sus «Şişt sus!», → Yeter söyledin "Yeter artık, çok konuştun!" → Diliñi tut "Diline hâkim ol!"*

Üzülme (Contristandi): *Vāy baña "Yazık bana!", → Vāy hālîme "Yazık benim halime!", → Nice olur hālîm "Benim halim ne olacak!", → Hālîm yamandır hālîm harâbdur "Benim halim çok kötü ve bitiktir!"*

Kabullenme (Faculrandi): *Is ā "Ey sahibimiz!", → Naşîb "İnsanın kaderinde yazıldığı gibi yaşaması", → Maşlahatıñuz eyü olur mı «İşiniz bundan daha iyi olur mu?»*

Konu/Olay/Şey (Res): *Naşîb "İnsanın kaderinde yazıldığı gibi yaşaması", → Tālî'sızlığıma "Yazık benim şanssızlığıma", → Benim efendim tālî'sızlığıma vezîr olmadın evvel, → Niçün yok "Neden yok?" → Manca yer misen niçün yok niçün yemem "Yemek yer misin? Neden yok diyeyim, neden yemek yemeyeyim", → Gel yazı yaz "Gel, yazı yaz!"*

Cevap Verme (Respondetur): *Niçün yazaram "Neden yazayım?"*

Delil/Kanıt Gösteren Zarflar (Adverbia Argumentativa): **Çok** "çok fazla", *Çalk çok uyudın "Kalk, çok fazla uyudun!", → Bu gün çok rızk şatdım "Bugün çok fazla mal sattım",*

Vâfir «Çok», *Baña vâfir söz söyledi "Bana çok fazla söz söyledi" (Telatar ve ark., 2020: 86-87).*

Sonuç

Ali Ufkî Bey'in 1666 yılında yazdığı *Grammatica Turcico Latina* isimli eseri 3 ana bölümden oluşmaktadır. Eser fiiller (de verbo), isimler (de nomen), ve cümle (syntaxis) başlıklarıyla sınıflandırılmıştır. Kendinden önceki ve kendinden sonra yazılmış gramer kitapları sözcük türlerini ayrı ayrı yaklaşık on iki başlıkta ele almaktayken Ali Ufkî Bey, pek çok sözcük türünü (isim, sıfat, zarf, bağlaç, son takılar, ünlemler) "isimler" konusu altında değerlendirmiştir. Günümüz gramer kitaplarının pek çoğunda benzer şekilde ele alınan konunun, 1666 yılında Ali Ufkî Bey tarafından bu şekilde kategorize edilmiş olması oldukça önemlidir. Gramer kitabında isimler konusunu oldukça ayrıntılı olarak ele alan Ufkî, isimleri *tür (species)*, *biçim (figura)*, *sayı (numerus)*, *durum (casus)*, *cins (genus)*, *çekim (declinatio)* ve *karşılaştırma (comparatio)* başlıklarıyla yedi kategoride sınıflandırmıştır. Onun bu sınıflandırması kendinden önceki sınıflandırmalar için oldukça ayrıntılı üstelik kendinden sonraki çalışmalar için de örnek olarak görülmüştür. XVII. yüzyıla damgasını vurmuş bir eser olan Meninski'nin *Thesarus* isimli eserinde kaynak olarak gösterilmesi ve isimin türleri için yaptığı sınıflandırmanın Meninski tarafından da çok benzerinin kullanılmış olması onun eserinin kıymetini bir kat daha arttırmaktadır. Ali Ufkî Bey'in gramerini yoğun cümle örnekleri üzerinden anlatması dikkat çekmektedir. Gramer konularını anlattıktan sonra eserin üçüncü ve son bölümü olan cümle (syntaxis) kısmında, Ali Ufkî'nin daha önce anlattığı konulara ilaveler yaptığı ve eksiklikleri bu bölümde tamamladığı görülmüştür. Sıfatlar, zamirler, isim tamlamaları, iyelik eklerinin kullanımı, bağlama edatları, zarfların kullanımları, bağlaçlar onun bu bölümde tamamladığı ve detaylandırdığı konulardır. Eserini "karşı-sındakine anlatır" gibi yazan Ufkî, aklına geldikçe konulara ekleme yapmış olmalıdır. Zamirler konusunun da bu bölümde alt başlık halinde verilmiş olması eserin eksik sayfalarında zamirler bahsinin geçmiş olduğu kanısını güçlendirmektedir. Ufkî'nin aklına geldikçe örnekler üzerinden tamamladığı konu başlıklarında ara ara kullandığı terimlerin farklılaştığı görülmüştür. İsmi halleri için kimi zaman *durum (casus)* kimi zaman da eserin farklı bir yerinde farklı bir konudan bahsederken *çekim (declinato)* olarak bahsetmesi terimlerin yeniliğini ve henüz oturmadığını göstermektedir. İsimler için yaptığı yedi kategoriden gramerinde dört tanesini açıklayan Ali Ufkî Bey'in eserinde dikkat çeken hususlar şu şekildedir:

1) İsimlerin içerik özelliklerine göre yaptığı açıklamalar oldukça orijinaldir. Ali Ufkî Bey'in ismi (de nomine) tanımlarken birkaç ölçüt kullandığı görülmektedir. Bu şekilde isim ve sıfat arasındaki ilişkileri ve farklılıkları da ortaya koymuştur. Kendisinden önceki sözlük-gramer çalışmalarında bu tip bir tanımlama yöntemine rastlanmaz.

2) İsmi türlerinin ele alındığı bölüm, Ali Ufkî Bey'in Türkçedeki basit sözcükleri anlam özellikleri temelinde tasnif ettiğini göstermektedir. Bunun yanında görevli sözcüklerden bazılarının basit isimler başlığı altında ele alınması dikkat çekicidir.

3) Türemiş isimler konusunda Ali Ufkî Bey'in seçici davrandığı ve belli başlı/yaygın eklerin anlatıldığı görülmektedir.

4) Türkçede olumsuzluk yapılarının oluşumu hakkında bilgi verdiği bölümde olduğu gibi, Ali Ufkî Bey'in kimi durumlarda bu yapıları tanım yapmaksızın örnekler üzerinden anlatmaya çalıştığı görülür. Bu tercih, yabancıların Türkçe öğrenmeleri hususunu "kolaylaştırma" çabası olarak açıklanabilir.

5) Türkçede hal kategorisi oldukça detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Sözcüklerin hal kategorisini oluşturan eklerin kullanımları hem küçük bir tablo yöntemiyle hem de örnekler üzerinden detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Ali Ufkî Bey'in Türkçe hal kategorisini dokuz ana başlık altında ele aldığı görülür.

6) Zarflar (de adverbio) bölümü, oldukça detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ali Ufkî Bey'in zarfları tasnif ederek anlattığı görülür. Zarfları anlatırken verdiği cümle özelliklerine de ayrı bir parantez açmak gerekir. Çünkü yazar, örnek olarak kaydettiği birçok cümleyi halk ağzından işittiği biçimleri esas alarak yazıya geçirmiştir. Bu yöntem, yazarın kendinden sonra sözlük-gramer çalışmaları yapacaklar için kılavuz niteliği taşımaktadır.

7) Ali Ufki Bey'in isimler konusu altında ele aldığı bir diğer sözcük türü ise bağlaçlardır. Bağlaçların basit ve türemiş şekillerde olabileceğini belirten Ufkî, basit bağlaçlar (ve, dahi, hem, amma, ki, kaçan, pes, zira, vb.) ve birleşik bağlaçlar (yâhod, çünkü, hemân tek, eger ki, anuñ için vb.) adlarıyla konuyu başlıklandırmıştır. Ali Ufki Bey'in bağlaçları basit ve türemiş olarak iki kolda incelemesi oldukça yenilikçi bir metot olarak dikkat çekmektedir.

8) Sontakılar (de Postpositione) bölümünde, yazarın sözcüklerden sonra gelen edatları istisnasız sontaki olarak kabul ettiğini göstermektedir. Modern gramer çalışmalarında farklı başlıklar altında ele alınan bu bölümde Ali Ufki Bey, kendince sözcüğün kullanıldığı yere göre net bir çerçeve çizmiştir. Ali Ufkî Bey adlarla bağlantılı olan yer-yön bildiren sözcükleri "preposition" olarak tanımlaması da oldukça dikkat çekici bir değerlendirme olarak göze çarpar.

9) Ünlem (de Interiectione) başlığı, ünlemlerin yansıttığı duygu değerlerine göre tasnif edilmiştir. Bu bölümde, Türkçedeki kalıp ifadelerle bol bol yer verilmesi, dönemin gelenekleri ve çeşitli durumlara karşı verdiği tepkilerin dile yansımalarını ortaya koyması bakımından oldukça kıymetlidir.

10) Ali Ufki Bey, isim (de nomine) bölümünü genel olarak sistematik bir şekilde ele aldığı söylenebilir. Bununla birlikte eserin Latince yazılmış olması ve dolayısıyla Latince terimlerin tercihi, Türkçenin bazı yapısal özelliklerinin tanımlanmasında ya da adlandırılmasında "terim kargaşası" yaratacak kimi durumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yazının ilgili bölümünde de belirtildiği gibi aynı yapılar için kullanılan farklı terimler Meninski ile birlikte büyük oranda istikrara kavuşmuştur.

Tüm bu özellikler dikkate alındığında dönemi için "isimler" konusunun ele alınışı oldukça yenilikçi, tafsilatlı ve yol açıcıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir –Y.T.; Tasarım – Y.T.; Denetleme – N.B., Y.T.; Kaynaklar –N.B.; Y.T. Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – N.B.; Y.T.; Analiz ve/veya Yorum – N.B.; Y.T.; Literatür Taraması – N.B.; Y.T.; Yazıyı Yazan – N.B.; Y.T.; Eleştirel İnceleme – N.B.; Y.T.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Author Contributions: Concept – Y.T.; Design – Y.T.; Supervision – N.B., Y.T.; Resources – N.B., Y.T.; Data Collection and/or Processing – N.B., Y.T.; Analysis and/or Interpretation – N.B., Y.T.; Literature Search – N.B., Y.T.; Writing Manuscript – N.B., Y.T.; Critical Review – N.B., Y.T.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Adamoviç, M. (2009). *Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi*. (çev. A. Merhan). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Behar, C. (1991). Wojciech Bobowski (Ali Ufkî)'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler. *Tarih ve Toplum*, 17-22.
- Dilaçar, A. (1970). 1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 197-210.
- Ertürk, H. İ. (2015). Müyessiretü'l Ulüm Üzerine Bir İnceleme ve Değerlendirme Çalışması. *Turkish Studies*, 10(8), 1059-1086. [\[Crossref\]](#)
- İnce, Y., & Akça, B. (2017). Osmanlı Döneminde Latin Harfleriyle Türkçe Yazılan Eserler ve Yazarları. *Erdem*, 73, 5-42. [\[Crossref\]](#)
- İşler, U. (2018). *Mecmua-i Sâz u Sözü'de Yer Alan Dinî Eserlerin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. (3. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Meninski, F. M. (2000). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabe-Persicae: Lexicon Turcica-Arabico-Persicum*. (ed. S. Stachowski, M. Ölmez). Si-murg Yayınları, IV.
- Parlak, M. (2015). *Başlangıçtan Günümüze Türkçe Dil Bilgisi Çalışmalarına Bakış*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Telatar, F., Tokay, Y., & Besli, N. (2020). *Grammatica Turcico Latina*. Grafiker Yayınları.
- Tulum, M. (2014). *Osmanlı Türkçesine Giriş I*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Turan, N. S. (2014). Osmanlı Kültürünün Aktarımında Polonya Asıllı Ali Ufkî Bey'in Katkısı. *Evrensel Kültür*, 52-58.
- Umunç, H. (2015). "Meninski'nin Türk Dili ve Kültürü Üzerine Görüşleri: Bir Değerlendirme". *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 32(1), 243-257.
- Yağmur, Ö. (2014a). Erken Dönem Türkçe Transkripsiyon Metinleri ve Bunların Dil Araştırmaları Açısından Önemi. *FSM İlmî Araştırmalar, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4, 201-217. [\[Crossref\]](#)
- Yağmur, Ö. (2014b). XVII-XIX. Yüzyıllar Arasında Avrupalılar Tarafından Yazılan Türkçe Gramerlerde İzlenen Metot Üzerine. *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, 1, 645-663.
- Yerasimos, S., & Berthier, A. (2012). *Topkapı Sarayında Yaşam*. (çev. B. Ali). Kitap Yayınevi.